

KRITIK SOSIAL SAJRONE ANTOLOGI CERKAK *LINTANG ALIT*
ANGITANE SUMONO SANDY ASMORO: TINTINGAN SOSIOLOGI SASTRA

Tatag Wiramustika Yudha

Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

tatag_wiraz@yahoo.co.id

Dr. Darni, M.Hum

Dosen jurusan S1 Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bhasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Antologi Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro ngandhut kritik sosial kang onjo. Kritik sosial iku kaandharake panganggit ngenani kahanan sakiwa tengene. Kritik sosial kasebut diandharake dening panganggit migunakake basa sing endah lan neges. Kritik sosial kang ana ing Antologi Cerkak Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro iki bakal ditindingi kanthi migunakake tintingan sosiologi sastra.

Underane panliten iki yaiku (1) kepriye kritik sosial sajrone antologi cerkak Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro? (2) kepriye gegayutane kritik sosial sajrone antologi cerkak Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro tumrap kanyatan ing panguripan masyarakat?. Saka underane panliten iku mau panliten iki nduweni ancas (1) ngandharake kritik social sajroning antologi cerkak Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro. (2) ngandharake gegayutane kririk social sajroning antologi cerkak Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro tumrap kanyatan ing panguripan masyarakat. Dene paedhahe panliten iki yaiku (1) tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki bisa nduweni paedah kanggo nyengkuyung pangrembakane ilmu sastra mligine ngenani sosiologi sastra sajrone karya sastra, (2) tumrap panliti, panliten iki mujudake piranti kanggo ngecakake kawruh lan katrampilan kang wis ditampa nalika ing bangku kuliah, (3) tumrap pamaos, asile panliten iki muga-muga bisa didadekake dalan kanggo mangerteni lan nintingi daya apresiasi tumrap karya sastra, mligine ngenani sosiologi sastra, (4) tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa kanggo bahan piwulang apresiasi sastra ing sekolahan.

Panliten iki migunakake rantaman metode deskriptif kualitatif kang kapandhu dening tintingan sosiologi sastra. Sumber dhata yaiku sewelas cerkak kang ana ing antologi Lintang Alit anggitane Sumono Sandy Asmoro. Dene dhata panliten yaiku tembung, frase, lan ukara kang ngemu kritik sosial masyarakat. Cara ngumpulake dhata yaiku nemokake unit analisis, nemtokake sampel, lan nyathet dhata. Sajrone ngolah dhata tumuju tintingan sosiologi sastra kabantu dening analisis struktur kang dipunjerake marang tema, dene perangan liyane digunakake kanggo nyengkuyung madege tema.

Kritik sosial kang ana ing antologi Lintang Alit iki ngandharake ngenani (1) kritik tumrap korupsi, (2) kritik tumrap pawongan kang maling, (3) kritik tumrap panguwasa kang tumindak nabok nyilih tangan, (4) kritik tumrap tumindak culika, (5) kritik tumrap ngiwakake budaya Jawa, (6) kritik tumrap rajapati, (7) kritik tumrap tumindak asusila, lan (8) kritik tumrap tumindak apus-apus.

Kata Kunci: kritik sosial, sosiologi sastra, cerkak.

PURWAKA

Landhesan Panliten

Karya sastra mujudake kaca pangilon panguripan sosial masyarakat ing bebrayan. Pangripta nalika nyuguhake karyane, kabeh tansah ana gegayutane karo manungsa ing saben dinane, kayadene ide lan gagasan ngenani sastra, uga akeh kang karipta nalika manungsa nindakake samubarang sosial. Manungsa ora bisa yen urip dhewe, tansah tetep mbutuhake bantuan saka liyan. Kanthi anane karya sastra kang njlentrehake panguripane manungsa, mula antarane karya sastra lan manungsa iku nduweni gegayutan kang ora bisa dipisahake.

Sastra nduweni gegayutan karo manungsa sajrone masyarakat yaiku upayane manungsa nyelarasake awake lan upayane manungsa kanggo ngowahi masyarakat kasebut (Wellek lan Waren 1995:170). Saka andharan mau yen sastra mujudake panguripan manungsa, lan bisa uga sastra mujudake pengalaman urip manungsa ing bebrayan. Aminuddin (1986:47) ngandharake yen karya sastra mujudake kreasine manungsa kang ana sajrone panguripan, lan uga ngandharake pamikiran-pamikiran *evaluatif* tumrap sastra, saengga panguripan masyarakat bisa dideleng minangka kanyatan sosial kang bisa menehi ide kanggo laire karya sastra. Andharan kasebut nudhuhake yen panguripan manungsa saben dinane

nyengkuyung anane karya sastra tumeka kariptane karya sastra kang endah.

Sastra Jawa minangka salah sawijining karya sastra kang nggunakake basa Jawa minangka media panulisane iku jroning pangrembakane duwe wujud lan isi kang warna-warna. Karya sastra iku dhewe kadhapuk adhedhasar sastrawan minangka pangripta lan karya sastra minangka asile. Lumantar karya sastra Jawa menawa wiwit biyen nganti saiki, sastra Jawa tansah dadi cecaturan, tansah narik kawigaten kanggo disemak.

Dipilih antologi crita cekak amarga sawijining karya sastra kang ringkes. Kayadene jenenge yen crita sajrone cerkak iku cekak. Masiya critane cekak, nanging masalah sajrone crita kasebut bisa kaandharake kanthi gamblang kang ndadekake para pamaos rumangsa seneng sawise maca. Ing kene panliti milih sewelas cerkak sajrone Antologi Cerkak Lintang Alit kang dicekak ACLA anggitane Sumono Sandy Asmoro kang dicekak dadi SSA kang ngandhut tema kritik sosial. Isine sewelas cerkak sajrone antologi cerkak kasebut minangka gambaran ngenani kahanan soziale masyarakat Jawa ing jaman saiki.

ACLA dipilih kanggo objek panliten jalaran sangertine panulis asasuwene iki durung ana sing nliti. Saliyane kuwi tema kang diangkat ing ACLA iki narik kawigaten kanggo ditliti. Kang onjo ing ACLA iki yaiku babagan kritik sosial. Uga ana tembung utawa ukara sing dijupuk saka cerkak liya sing temane ora padha kanggo tujuwan nyengkuyung panliten.

Kritik sosial yaiku sawijining tema kang asring dadi parembungan ing jaman saiki. Owah gingsire jaman nyebabake pola panguripan masyarakat saiki beda karo jaman biyen. Alesan liyane nliti ACLA anggitane SSA iki amarga minangka sawijining pangripta kang kagolong isih enom, SSA wis ngasilake karya sastra kang akeh banget, malah ing taun 2010 entuk pangaji-aji *Rancage* kanggo karya sastrane kang arupa antologi geguritan kang irah-irahan Layang Panantang. ACLA iku dhewe kumpulan crita cekak kang akeh-akeh critane wis kapacak ing majalah Jawa, nanging ana uga sing durung.

Sajroning tulisan iki bakal ngrembug kritik sosial sewelas cerkak kang ana sajrone ACLA, lan kritik sosial kasebut gegayutan karo kasunyatan ing panguripan masyarakat. Mula saka kuwi, andharan sajroning tulisan iki bakal karembug mawa tintingan sosiologi sastra. Tintingan sosiologi sastra njlentrehake sawijining karya sastra kang ana gegayutane manungsa sajroning masyarakat. Saka andharan kasebut, mula irah-irahan saka panliten iki yaiku Kritik Sosial Sajrone Antologi Cerkak *Lintang Alit* Anggitane Somono Sandy Asmoro.

Underane Panliten

Adhedhasar lelandhesane panliten ing dhuwur, mula underane panliten iki yaiku:

- 1) Kepriye kritik soziale sajroning ACLA anggitane SSA?
- 2) Kepriye gegayutane kritik soziale sajroning ACLA anggitane SSA tumrap kanyatan ing panguripane masyarakat?

Tujuwane Panliten

Saka underan panliten ing dhuwur, ancane panliten iki yaiku:

- 1) Ngandharake kritik soziale sajroning ACLA anggitane SSA.
- 2) Ngandharake gegayutane kritik sosial sajroning ACLA anggitane SSA tumrap kanyatan ing panguripane masyarakat.

Wewatesane Tetembungan

- 1) Kritik minangka wedharan pambiji babagan apik lan ala, bener lan luput, sarta mbatheni utawa mitunani, sawijining kahanan utawa kadadeyan kang sakabehing kepentingan masyarakat (Zuraida lan Rizal, 1993:24).
- 2) Sosial yaiku sakabehane tumindake manungsa kang ana gegayutane karo masyarakat (www.aneahira.com).
- 3) Kritik sosial minangka wedharan pambiji babagan apik lan ala, bener lan luput, sarta mbatheni utawa mitunani, sawijining kahanan utawa kadadeyan kang sakabehing kepentingan masyarakat (Zuraida lan Rizal, 1993:24).
- 4) Cerkak yaiku crita cekak nanging ukuran dawa cekake iku pancen ora ana aturane, ora ana *kesepakatan* antarane para pangripta lan para ahli. Edgar Allan Poe (sajrone Nurgiyantoro, 2007:10).
- 5) Sosiologi Sastra sosiologi sastra kadi dene disiplin kang tanpa wujud, ora bisa didefinisikake kanthi apik, kadhapuk saka studi-studi empiris lan maneka warna eksperimen marang teori kang rada luwih umum, kang perangan-perangane mung duwe bab kang padha jroning bab menawa sakabehing duwe urusan klawan sesambungane sastra lan masyarakat (Wolff jroning Faruk, 2010:3).

Paedahe Panliten

Paedah panliten iki diajab bisa aweh paedah kaya kang dikarepake dening panliti kaya mangkene:

- 1) Tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki bisa nduweni paedah kanggo nyengkuyung

pangrembakane ilmu sastra mligine ngenani sosiologi sastra sajrone karya sastra.

- 2) Tumprap panliti, panliten iki mujudake piranti kanggo ngecakake kawruh lan katrampilan kang wis ditampa nalika ing bangku kuliah.
- 3) Tumprap pamaos, asile panliten iki bisa didadekake dalam kanggo mangerteni lan nuntingi daya apresiasi tumprap karya sastra, mligine ngenani sosiologi sastra.
- 4) Tumprap piwulangan sastra, panliten iki bisa kanggo bahan piwulang apresiasi sastra ing sekolahan.

Wewatesane Panliten

Panliten iki mligi ngenani cerkak cacah telulas kang ngandhut tema kritik sosial karyane SSA kang ana sajroning ACLA adhedhasar teori Sosiologi Sastra.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Tintingan kapustakan mujudake tahap kang wigati banget sajroning panliten. Ironing bab tintingan pustaka iki bakal ngandharake panliten sadurunge kang saemper, lan teori lan konsep kang nyengkuyung panliten kang arep ditindakake.

Panliten Sadurunge kang Saemper

Panliten sastra kang nggunakake tintingan sosiologi sastra iki sadurunge wis nate ditindakake dening saperangan panliti, antarane yaiku:

- 1) *Kritik Sosial Dalam Kumpulan Cerkak Kreteg Emas Jurang Gapit Karya Djajus Pete Kajian Sosiologi Sastra* dening Mugiyanti (2007) kang isine kritik soziale Djajus Pete marang panguwasa kang gumedhe lan penegak ukum kang isih lemah. Kritik sosial kasebut minangka pangilone kahanan kang ana sajrone masyarakat. Pangripta kanggo medharake kritik soziale migunakake simbol-simbol kewan minangka paragane.
- 2) *Kritik Sosial Sajrone Lakon Wayang Gombal Anggitane Gunarto TS Tintingan Sosiologi Sastra* dening Dharaka Risdian Saputro (2011) kang isine kritik soziale Gunarto TS nggunakake rubrik Wayang Gombal. Lumantar crita wayang gombal panganggit melu urun rembug kanggo aweh pepadhang marang pamaos supaya melu tumindak kritis anggane nyawang kahanan kang dumadi ing masyarakat, kayadene bab panguripan, politik, ekonomi, lan hukum.
- 3) *Kritik Sosial Sajrone Layang Panantang Anggitane Sumono Sandy Asmoro Tintingan Sosiologi Sastra* dening Zuly Kristanto (2012) kang isine kritik sosial juru gurit marang pamarentah lan marang masyarakat.
- 4) *Kritik Sosial Dalam Cerkak-Cerkak Karya Sudadi Pada Majalah Panjebar Semangat Tahun 2000-2004* dening Retno Vietaningrum (2006) kang isine kritik sosial marang pamarentah lan masyarakat,

kayata KKN, judi, kriminalitas, prekara kebijakan ukum lan kapitayan marang paranormal.

Panliten cacah papat kasebut duwe bab kang padha siji lan sijine, yaiku nggunakake ancangan sosiologi sastra minangka piranti kanggo ngonceki. Dene bab kang mbedakake panliten iki klawan panliten sadurunge yaiku gegayutan klawan objek kang ditliti lan kritik sosial kang digambarake.

Cerkak

Cerkak yaiku crita cekak nanging ukuran dawa cekake iku pancen ora ana aturane, ora ana *kesepakatan* antarane para pangripta lan para ahli. Edgar Allan Poe (sajrone Nurgiyantoro, 2007:10), yaiku sastrawan saka Amerika, ngandharake menawa cerkak iku salah sawijining crita kang wis diwaca sajrone sapisanan, udakara antarane setengah nganti rong jam sekirane ora mungkin dilakoni gawe novel. Dawane cerkak iku werna-werna. Ana cerkak kang cekak (*short short story*), uga ana kang cekak banget; wetara 300-an tembung, ana cerkak kang dawane cukupan (*middle short story*), sarta ana cerkak kang dawa (*long short story*), kang kaperang dadi puluhan utawa pirang-pirang puluh ewu tembung.

Miturut Suparto Brata (sajrone Pranowo, 1993:41) cerkak yaiku crita adhedhasar ide crita kang bisa dimarekake kanthi singkat. Kang diarani singkat iku kudune ana kabutuhan kang diperlokake kanggo mbangun lan mungkasi crita. Sanajan singkat, crita kasebut wis sampurna. Prakara kang muncul utawa dimunculake dening pangripta sajrone reriptane iku wis diwangsuli ing pungkase crita mula para pamaca bisa weruh wangsulan saben-saben ana pitakonan ngenani crita.

Sastra, Sastrawan, lan Masyarakat

Sastra pancen minangka kaca benggala saka pengalaman pangripta jroning panguripan sosial saengga kahanan sosial masyarakat tansah narik kawigaten kanggo sastrawan saperlu didadekake ide kanggo nyiptakake karya sastra. Kanggo mangerteni karya sastra amrih bisa dipahami lan ditliti, kudu disengkuyung dening konteks sosial liya.

Sastra diasilake dening pangripta. Pangripta iku sejatine manungsa kang duwe kepekaan sosial, saengga bisa nyecep prekara-prekara kang narik kawigaten jroning panguripan nyata didadekake ide. Saka ide iku banjur dicundhukake marang wujud karya sastra. Ide kang diangkat, banjur diwujudake jroning karya sastra jumbuh klawan gaya ngripta sarta kreativitas, saengga sastra dadi kaca benggala lan dadi piranti ekspresi panguripan, nanging iku dudu panguripan kang ngliputi sakabehing (Wellek lan Warren, 1995:10).

Karya sastra miwiti laku saka panguripan masyarakat lan mengkone bakal bali maneh marang masyarakat minangka paminat sastra. Sastra kanggone masyarakat duwe potensi kanggo luwih nlisik sisik melik panguripan, jalaran sastra kadi dene wujud pengalaman saka sawijining pawongan nalika urip ing alam donya.

Tuwuhe karya sastra ora uwal saka sawijining kang tuwuh jroning masyarakat.

Sosiologi

Swingewood (sajrone Faruk, 2010:1) ngandharake kang diarani sosiologi minangka studi kang ilmiah lan objektif ngenani manungsa sajroning masyarakat, studi ngenani lembaga-lembaga lan proses sosial. Proses sosial kasebut bisa ditemoni ana ing panguripan masyarakat lan katindakake dening masyarakat.

Damono (1978:6) ngandharake kang diarani sosiologi yaiku tintingan kang objektif lan ilmiah ngenani manungsa sajroning masyarakat, tintingan ngenani lembaga lan proses sosial. Sosiologi nyoba nggoleki kepriye masyarakat iku, kepriye uripe, lan kepriye masyarakat iku isih ana. Kanthi mangkono bisa dijarwakake menawa sosiologi yaiku cara nelaah babagan masyarakat iku tuwuh lan ngrembaka jroning maneka aspek, dudu saweneh bab mligi ing masyarakat iku wae.

Ritzer (sajroning Faruk, 2010:2) nganggep sosiologi minangka sawijining kawruh kang multiparadigma. Maksudé, sajroning kawruh kasebut ditemokake pirang-pirang paradigma kang gegayutan kanggo ngupaya ngrebut hegemoni sajroning sosiologi kanthi amba.

Sosiologi awujud ilmu kang kudune amung nyinaoni bab masyarakat, nanging pranyata isih ngencengake jati dhirine kang nggawe maneka warna teori banjur digayutake antarane teori siji lan teori liyane. Sosiologi pranyata ora mung nyinaoni bab masyarakat, nanging uga nyinaoni bab ilmu-ilmu ing bidhang liyane kaya ta sains, sastra lan sapanunggalane (Fuady, 2010:1).

Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra yaiku cabang panliten sastra kang asipat *reflektif* (Endraswara, 2003:77). Jalaran panliten sastra minangka kaca benggala panguripan masyarakat. Panguripan sosial bakal nuwuhake laire karya sastra. Sendyan kaya mangkono sosiologi duwe pambada tartamtu, nanging sejatine bisa menehi andharan marang teks sastra (Laurenson lan Swingewood sajrone Endraswara, 2003:78).

Miturut Wolff (jroning Faruk, 2010:3) sosiologi sastra minangka disiplin kang tanpa wujud, ora bisa didefinisikake kanthi apik, kadhapuk saka studi-studi empiris lan maneka warna eksperimen marang teori kang rada luwih umum, kang perangan-perangane mung duwe bab kang padha jroning bab menawa sakabehing duwe urusan klawan sesambungane sastra lan masyarakat.

Swingewood (sajroning Yunus, 1986:4) nemokake panliten sosiologi kang nggunakake dhata sastra. Sepisan yaiku sosiologi sastra (*sociology of literature*), kang mawas saka faktor sosial kang ngasilake karya sastra ing sawetara wektu tartamtu lan ing masyarakat tartamtu. Kapindho yaiku sosiologi sastra (*literary sociology*), kang nggayutake struktur karya sastra marang *genre* lan masyarakat.

Kanthi ngerteni sesambungan antarane sosiologi lan sastra, tintingan sosiologi digunakake minangka perkara kang trep kanggo ngonceki gegayutane manungsa klawan lingkungan sosiale. Wellek lan Werren (sajrone Kurniawan, 2012:11) ngandharake menawa ana telung paradigma sajrone sosiologi sastra. Sepisan yaiku sosiologi pangripta; inti saka tintingan sosiologi pangripta iki yaiku menehi makna sawijine pengarang minangka bagiyon saka bebrayan kang ngripta karya sastra. Mula kanthi ngerti ngenani pengarang bisa dadi pathokan kanggo ngerteni relasi sosial karya sastra karo masyarakat. Kapindho yaiku sosiologi karya sastra; nintingi babagan sosiologi karya sastra kang nyakup aspek-aspek sosiale. Kang pungkasan, sosiologi pamaos ; nintingi sosiologi marang pamaos kang negesi sawijining karya sastra lan nintingi daya pangaribawane sosial kang disebabake karya sastra.

Ian Watt (sajroning Damono, 1978:3) nyethakake konsep sosiologi sastra kaperang dadi telu, yaiku (1) konteks sosial pengarang, kang nduweni sesambungan antarane kahanan sosiale pengarang ing masyarakat. Klebu faktor-faktor sosial kang bisa mangaribawani pengarang minangka pengarang saliyane dipangaribawani dening karya sastrane (2) sastra minangka kaca benggala masyarakat, kang bisa dingerteni sepira adohe karya sastra dianggep utawa bisa dadi kaca benggalané masyarakat nalika karya kasebut diasilake (3) fungsi sosial sastra, kanggo ngerteni sepira adohe karya sastra kasebut nduweni piguna minangka panglipur ngrangkep minangka pendhidhikan kanggo masyarakat.

Kritik Sastra

Kritik sastra yaiku sawijining *penyelidikan* langsung kang ana gegayutane karo sawijining karya sastra tartamtu. Saliyane kanggo ngukur apik lan orane sawijining karya sastra, *penyelidikan* iki nengahi sakabehane perkara kang karya sastra kanthi cara menehi *tafsiran*, andharan, lan jlentrehan (Harjana, 1994:37).

Andharan lan jlentrehan diajab bisa menehi sawijining katrangan kanggo para pamaos. Para pamaos ora mung mangerti hakekat saka sastra kanthi utuh lan uga ora mung *nikmati* sastra kasebut. Saka hakekat sastra pamaos bisa oleh gegambaran kanggo nglakoni urip.

Kritikus sajrone menehi tanggepan lan pambiji iku sipate apa anane, ora digawe-gawe. Tujuwan kritik sastra menehi wangsulan, teges, makna, lan pambiji tumrap sawijining karya sastra sarta hakekat karya sastra. Anane kritik sastra bisa meruhi apik orane sawijining karya sastra.

Kritik Sosial Sajrone Karya Sastra

Pangertene kritik yaiku panyedha utawa tanggepan. Dene sosial yaiku magepokan klawan masyarakat. Adhedhasar pangerten antara kritik lan sosial, kritik sosial yaiku sawijining tanggepan utawa bisa arupa panyedha sawijining bab kang dumadi jroning masyarakat, saweneh bab kang ora apik, dahuru, lan

sawijining bab kang ora mathuk panggonane adhedhasar norma-norma ing masyarakat lan norma liyane. Kritik sosial minangka wedharan pambiji babagan apik lan ala, bener lan luput, sarta mbatheni utawa mitunani, sawijining kahanan utawa kadadeyan kang sakabehing kepentingan masyarakat (Zuraida lan Rizal, 1993:24).

Kritik sosial bisa digunakake kanggo ngrembug bab donyaning politik, hukum, lan ekonomi, jalaran bab iku ora uwal saka prakara sosial kang dumadi ing njerone. Mula, kanthi kritik sosial sajroning karya sastra, sapa wae bisa medharake uneg-uneg ing jero ati jalaran nyipati kahanan kang ora semper klawan kang dikarepake.

Jroning kritik sastra sawijining karya sastra ditindingi unsur-unsur utawa norma-normane, ditlisik, dipriksa siji mbaka siji, banjur ditemtokake adhedhasar teori-teori pambiji karya sastra, duwe aji utawa ora, duwe mutu seni utawa ora ing perangan-perangan utawa unsur-unsur karya sastra kang ditelisik utawa dianalisis. Banjur sakwise iku, kanthi tetimbangan-tetimbangan sakabehing pambiji marang perangan-perangan kang kadi dene kamanunggalan kang raket, kanthi nimbang endi kang duwe aji utawa ora, mula kritikus lagi nemtokake karya kasebut duwe aji dhuwur, cukup, kurang, utawa ora duwe ajining sastra (Pradopo, 2003:11).

Para pangripta dadi sastrawan kang nulis lan nggambarake apa kang disawang lan dilakoni masyarakat cilik, kang kadhangkala antuk tumindak kang ora samesthine saka para panggedhe. Pangripta iku pawongan kang nyambungke aspirasi kawula cilik dudu politikus (Pradopo, 2003:16).

Miturut Bratakesawa (sajrone Hutomo, 1975:62) nalika taun seketan lan taun-taun sabanjure ora maneh dadi prakara, luwih-luwih sakwise kababare kalawarti sastra Jawa kang diwenahi jenenge *Cerita Cekak* ing Surabaya. Kalawarti iki asring nulis kritik sastra sosial, kanthi wujud geguritan apadene cerkak. Kritik sosial ana kang kanthi basa kang alus lan kasar ananging jroning karya sastra cerkak apadene geguritan, menawa diwawas minangka tumindak blakasutane pangripta minangka gaya ekspresi pamedharan karya sastra. Senadyan mangkono, kablasutan kang ora disengkuyung dening estetika bakal tetep dadi prakara.

Kritik sosial jroning sastra Jawa modern akeh-akehe ora adhedhasar dening pamikiran politik. Kritik iki kudune diwawas minangka perangan saka kultur Jawa, yaiku ing perangan "*mawas diri*", utawa minangka manifestasi "*urun rembug*" kawula cilik (Hutomo, 1997:64).

Kritik sosial kang dicundhukake jroning wujud cerkak apadene kang memper cerkak, kudune antuk kawigaten saka pawongan kang nyekel pusaraning nagari, ing ngendi lan kapan wae, banjur kanggo interospeksi. Kritik kang kaya mangkene aja nganti dianggep minangka kritik politik.

Lelandhesane Teori

Kanggo nganalisis ACLA anggitane SSA, panliti bakal nggunakake tindingan sosiologi sastra. Ing panliten iki panliti cundhuk marang teori sosiologi sastra kang diandharake Ian Watt kang kapindho, yaiku sastra

minangka kaca benggala kanggo masyarakat. Tindingan iki digunakake kanggo ndeskripsikake perangan sosiologis sajroning karya sastra mligine kritik sosial sajroning cerkak cacah sewelas sajroning ACLA anggitane SSA, sarta gegayutane kritik sosial sajroning cerkak karo urip bebrayan.

Kanggo nyengkuyung panliten iki, panemu saka ahli liyane uga tetep dilebokake minangka panjangkep teori kang digunakake. Bab iki diajab supaya bisa mujudake kamanunggalan tindingan kang utuh lan jangkep.

METODHE PANLITEN

Metodhe panliten yaiku tata cara kang wis direncanakake lan bisa dipertanggungjawabake kanthi ilmiah kanggo nglakoni kagiyatan panliten. Ing perangan iki bakal dirembug, yaiku (1) ancangan panliten, (2) dhata lan sumber dhata panliten, (3) instrument panliten, (4) metodhe lan tata cara panglumpuking dhata kang kaperang dadi telu yaiku tata cara panglumpuking dhata, tata cara pangolahing dhata, lan klasifikasi dhata.

Ancangan Panliten

Panliten nduweni sipat kang beda-beda yaiku *kuantitatif* lan *kualitatif*. Pan liten *kuantitatif* yaiku panliten kang anggone ngandharake nggunakake angka-angka, wiwit ngumpulake data, lan nafsirake asile (Arikunto, 2006:12). Panliten *kualitatif* utawa *kualitatif naturalistik* nuduhake yen panliten nduweni sipat ilmiah, apa anane, ora dimanipulasi kahanane, lan nengene deskripsi kanthi ilmiah (Arikunto, 2006:12).

Panliten iki kagolong panliten sastra asipat *kualitatif deskriptif*. Panliten adhedhasar ing kasunyatan kanthi nggunakake basa kanggo mangsuli prakara kang katiti lan ora merlukake itung-itungan utawa rumus statistik (Arikunto, 2006:12). Panliten nggunakake jinis *kualitatif* amarga panliten iki arupa data-data diskriptif saka sumber panliten yaiku cerkak cacah telulas sajrone ACLA anggitane SSA.

Wondene pamarekan kang digunakake sajroning panliten iki yaiku pamarekan sosiologi. Kanthi pamarekan sosiologi bakal awèh pambiyantu tumrap panulis sajroning proses ngumpulake data kang cundhuk karo prakara kang diajokake sajroning panliten iki. Pamarekan iki digunakake kanggo njlentrehake lan nindingi dhata kang laras karo fakta ing cerkak cacah telulas sajrone ACLA anggitane SSA kang ana gandeng cenenge karo kahanan sosial manungsa tumrap panguripan ing masyarakat.

Dhata lan Sumber Dhata

Sumber dhata lan dhata minangka perangan kang wigati sajronie panliten. Tanpa anane sumber dhata lan dhata mokal bisa nindakake panliten, kamangka saka anane sumber dhata lan dhata bakal bisa diwawas metodhe lan teknik kang salaras kanggo nindingi dhata kang digunakake. Perangan iki bakal ngandharake

sumber dhata lan dhata kang magepokan kalawan tema crita cekak sarta kritik sosial ing cerkak anggitane SSA.

Sumber Dhata

Selaras klawan ruang lingkup panliten kang diandharake panulis, menawa sumber dhata ing panliten iki yaiku isi crita cekak anggitane SSA kang kapacak ing ACLA kang diterbitake dening Sahabat Mandiri Surabaya tahun 20013. Saka 20 cerkak kang kapacak sajrone ACLA mau kapilih telulas (13) kang isine ngenani Kritik Sosiale Sumono Sandy Asmoro.

Tabel 1
Sumber Dhata Panliten

No	Judhul Cerkak
1	Calon
2	Culika
3	Kendhange Sarman
4	Koran
5	Maling
6	Nalika Palu Kadhodhog ing Meja
7	Rajapati
8	Sindhen Wiranti
9	Sura Kluweng
10	Surup
11	Tikuse Darpo

Dhata

Dhata yaiku *informasi* saka sumber data utawa *sampel* (Sunarto, 2001: 130). Dhata mujudake asile cathetan kang nyata saka asil panliten. Dhata kang bakal ditintangi ing panliten iki yaiku frasa, tembung, ukara kang ngandhut tema kritik sosial ing ACLA. Tembung-tembung utawa ukara-ukara kang bisa dadi dhata yaiku kritik sosial kang ana ing ACLA lan gegayutane ACLA tumrap kanyatan panguripane masyarakat. Dene dhata sosial kang ngrembug kritik sosial ing ACLA yaiku dhata saka kalawarti/koran lan internet.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten kang digunakake sajroning panliten sastra yaiku panliti. Panliti ing panliten iki minangka instrumen utama. Panliti dadi instrumen utama amarga panliti kang golek data, nganalisi data lan nulis panliten iki. Mula saka iku panliti dadi instrumen utama sajroning panliten kualitatif. Moleong (2002:19) ngandharake yen panliti sajroning nglumpukake data luwih akeh gumantung marang awake dhewe minangka piranti nglumpukake data. Panliti bisa mbiji sawijining kahanan lan nduwe kuwasa nemtokake samubarang.

Metodhe lan Tata Cara Panglumpuking Dhata

Metode panliten minangka tata cara kang bakal ditindakake sajrone panliten. Tata cara panliten mujudake pangecakane metode panliten. Mungguha metodhe lan tata cara panliten ora ana, panliten ora bisa ngasilake dhata kanthi pepak lan omber, tintingan dhata uga ora bakal bisa tumandhes jero. Semono uga tumrap asiling

panliten, ora bakal bisa nyenengake, kaya apa kang dadi kekarepane.

Ing panliten iki asipat kualitatif kanthi migunakake metode hermeneutik. Sipat kualitatif sajroning panliten lan metodhe iku mau, tumuju ing panliten kang tumindake ngasilake dhata deskriptif arupa tembung-tembung, lesan lan tinulis, saka tumindake pawongan kang dijingglengi (Bogdan lan Taylor sajroning Purnomo, 1999: 54).

Wujud pangecakane panliten kang asipat kualitatif ing kene, diwujudake ing sajrone metode hermeneutik, yaiku kanthi cara menehi tafsiran. Tafsiran ing kene bisa kaleksanan sawise nyimak lan mangerteni isine saka cerkak ing ACLA.

Reroncening panliten, ora bisa uwal saka tata cara pangolahing dhata, nganti tata cara panulisane dhata. Supaya dhata bisa diolah kanthi salaras lan trep, sarta bisa ngasilake asil kang nengsemake lan ora nguciwani, mula sadurunge ditulis asiling panliten, ana sawenehing tata cara utawa cak-cakan sing kudu ditindakake kanthi trep, tata cara iku mau ing antarane yaiku (a) tata cara panglumpuking dhata, lan (b) tata cara pangolahing dhata.

Tata Cara Panglumpuking Dhata

Tata cara nglumpukake dhata, yaiku cara kang bisa digunakake panliti kanggo nglumpukake dhata (Arikunta, 1992:134). Panglumpukane dhata sajroning panliten iki kanthi migunakake cara studi kapustakan.

Tata cara studi kapustakan, yaiku tata cara kang digunakake kanggo nggoleki lan nintingi sawenehing buku minangka bahan pustaka kang digunakake kanggo sumber tinulis. Saemper andharane Sunarto (2001:28), sajroning panliten, *studi* pustaka kang dadi sumber dhata yaiku pustaka minangka sumber sing nduweni wujud dokumen (film, video, lan internet), jurnal, buku-buku, majalah ilmiah, lan sawenehe publikasi kang wis nate didokumentasekake. Sumber dhata utama sajroning panliten iki, yaiku ACLA anggitane SSA. Sumber dhata minangka panyengkuyunge yaiku buku-buku sing ana gayutane kalawan teori mligine sosiologi sastra, sarta pustaka liyane kang nyengkuyung sajroning panliten iki.

Sabanjure, yaiku kanthi nindakake tata cara (teknik) pamacan. Tata cara pamacan ditindakake kanthi maca cerkak anggitane SSA kang kapacak sajroning ACLA terbitane Sahabat Mandiri Surabaya kang cacahé rongpuluh banjur njupuk telulas cerkak kang nduweni isi ngenani kritik sosial, sinartan nyathet lan nglumpukake kapustakan. Tata cara pamacan lan cathet iki digunakake, amarga sajroning cerkak anggitane SSA kang kapacak sajroning ACLA terbitane Sahabat Mandiri Surabaya kang cacahé ana rong puluh cerkak iku. Banjur saka rong puluh kang kapacak kasebut dijupuk telulas cerkak kang nduweni isi kritik sosial dalah piguna saka karya sastra kasebut.

Tata cara pamacan sajroning panliten iki bisa kaperang dadi loro, yaiku tata cara pamacan heuristik lan hermeneutik. Tata cara pamacan heuristik, yaiku tata cara kanthi maca adhedhasar wewangunane basa, dene tata cara hermeneutik yaiku maca dhata kanthi dibolan-baleni

supaya bisa antuk tapsiran gegambaraning dhata murih luwih gamblang.

Tata cara utawa cak-cakan kang digunakake kanggo nggumpukake dhata, yaiku:

Maca objek panliten kang arupa geguritan anggitane SSA kang kapacak sajroning ACLA terbitane Sahabat Mandiri Surabaya lan mangerteni isi kang kinandhut sajroning cerkak-cerkak iku mau. Sarampunge iku, banjur nggoleki perangan prakara kang onjo, supaya bisa ditemtokake tintingan apa kang salaras lan trep kanggo nintingi lakon cerkak kang diwaca iku mau.

Sabanjure cerkak kang wis kawaca banjur dipilih kang ngandhut tema kritik-kritik sosial kang ana ing njerone lakon kasebut. Kanthi tintingan sosiologi sastra, kaajab bisa mbedhah panganggone karya sastra kasebut kanggo mawas kahanan kang dumadi ing madyaning masyarakat. Sawise iku banjur maca buku (tintingan pustaka) kang gegayutan kalawan panliten, mligine babagan sosiologi sastra, kang pigunane kanggo njangkepi lan nyengkuyung panliten kang wis ditindakake. Anane pamacan iku mau, supaya anggone nintingi dhata bisa luwih tumanjem jero.

Dene kang pungkasan yaiku tata cara (teknik) cathet, yaiku tata cara kanthi nyathet sakabehing pamerangan adhedhasar teori kang digawe, isih ana gegayutane kalawan panliten. Saliyane iku, teknik nyathet digunakake kanggo nindakake cathet-cinathet marang dhata kang relevan, kang salaras marang sasaran lan ancas panliten. Tata cara nyathet ing panliten iki, katulis kanthi migunakake piranti buku tulis lan polpen utawa potlot.

Tata Cara Pangolahing Dhata

Tata cara pangolahing dhata, digunakake kanggo ngolah dhata kang wis diklumpukake lan wis diklasifikasi. Banjur dhata diwenahi tetenger kanggo nggampangake menehi tandha marang objek panliten. Dhata kang wis diklumpukake, kaya kang wis dijlentrehake mau, dhata diwaca lan dicathet kanggo menehi gegambaran isi lan aspek kang bakal diteliti. Saka gegambaran iku, cerkak anggitane Sumono Sandy Asmoro kang kapacak sajroning Antologi Lintang Alit terbitane Sahabat Mandiri Surabaya. Mula tintingan kang dianggep trep lan salaras yaiku nganggo tintingan sosiologi sastra.

ANDHARAN

Perangan iki mujudake punjere panliten, bakal ngandharake kepriye kritik soziale lan gegayutane kritik sosial sajroning ACLA anggitane SSA tumrap kanyatan ing panguripane masyarakat.

Kritik Sosial sajrone Antologi Cerkak *Lintang Alit*

Kritik sosial minangka pambiji apik salahe, bener salahe, sarta nguntungake utawa ngrugekake sawijining prastawa uga kedadeyan tumrap kepentingan masyarakat. Kritik sosial kang ana sajrone ACLA yaiku kritik tumrap korupsi, kritik tumrap pawongan kang maling, kritik tumrap panguwasa kang tumindak nabok

nyilih tangan, kritik tumrap tumindak culika, kritik tumrap ngubengake dhuwit palsu, kritik tumrap ngiwakake budaya Jawa, kritik tumrap tumindak rajapati, kritik tumrap tumindak asusila, lan kritik tumrap tumindak apus-apus.

Kritik Tumrap Korupsi

Polatan tumindak korupsi ana sajrone cerkak “Tikuse Darpo”. Ing cerkak iki panulis ngandharake tumindak korupsi nganti aparat kang bisa mbrastha tumindak korupsi kasebut. Sajrone cerkak iki nggunakake simbol kanggo ngrembug tumindak korupsi kasebut. Kewan tikus nduweni teges minangka pawongan kang korupsi, kucing nduweni teges minangka aparat penegak kang bisa mbrastha tumindak korupsi, lan tikus kang luwih gedhe nduweni teges minangka aparat penegak kang luwih dhuwur pangkate kang memba-memba utawa nyamar dadi paraga kang tumindak korupsi. Memba-memba kasebut nduweni tujuwan aparat penegak bisa mlebu sajrone tumindak kasebut saengga bisa nyata-nyata weruh kahanan tumindak kang ngrugekake negara kasebut. Kahanan kasebut padha karo cuplikan ing ngisor iki:

“Darpo duwe niat arep nyekel tikus-tikus kurang ajar kuwi, nanging ora dipateni. Tujuwane supaya ora tambah akeh. Sebab aji candhabirawa ing pewayangan kae yen siji dipateni bakal urip loro. Loro dipateni bakal dadi papat, lan sateruse”(Tikuse Darpo 2013:148).

Kahanan korupsi kaya cuplikan ing dhuwur yen pawongan kang tumindak korupsi kasebut dicekel siji malah dadi akeh, amarga tumindak korupsi kasebut ora dilakoni dhewe nanging bebarengan karo mitra kerjane supaya tumindak kasebut bisa kelakon kanthi lancar.

Aparat penegak kang mbrastha tumindak korupsi kasebut katon kuwalahan amarga saking akehe tumindak kasebut masiya aparat penegake wis diakehi cacahé nanging tansah kurang. Tumindak kasebut saben dinane uga tambah cacahé. Kahanan kasebut padha karo cuplikan ing ngisor iki:

“Kucing-kucing kuwi dening Darpo ora mung dijaluk ngono bae. Nanging dituku kanthi rega larang. Karepe supaya kanca-kancane padha ikhlas, lan kucing-kucing kuwi uga bisa nyambut gawe kanthi becik. Nyekel tikus-tikus keparat sing saben wektu ngganggu rasa lan pangrasane”(Tikuse Darpo 2013:151).

Kritik Tumrap Pawongan kang Maling

Panulis sajrone cerkak “Culika” nyritakake pawongan kang tumindak maling kang dilakoni ana ing masjid. Tumindak kasebut dilakoni dening Panjul sing nyolong sepatune Darko. Darko minangka kanca rakete Panjul saben dinane.

Kadadeyan iku nalika Darko lan Panjul buka ana masjid. Sawise mangan takjil ana masjid iku Darko shalat. Jebul sawise shalat nalika arep mulih sepatune tumadakan ora ana. Tekan omahe dheweke gremeng wae amarga wis kelangan sepatu. Banjur sesuke dheweke mlaku-mlaku ana pasar rombeng, ndilalah sepatune sing ilang iku wis ana pasar lowakan.

Sapungkure nglakoni tumindak maling, asile maling kasebut biasane bakal cepet-cepet di dol menyang pasar lowakan, supaya cepet oleh dhuwit lan pasar lowak iku dirasa pasar kang bisa nrima barang saka asile tumindak maling kasebut.

“Nalika wong iku wiwit jumangkah arep ninggalake masjid, dening Darko dikiter. Terus dicandhak gulon klambine saka mburi.

Matamu apa ora nyawang kok ora ngreti. Wingi sepatu iki wis kok colong. Ketemu neng lowakan. Saiki kok colong maneh”(Culika 2013:22).

Cuplikan ing dhuwur negesake yen tumindak maling kasebut dilakoni dening kancane dhewe. Konangane nalika buka ana ing masjid sing padha-padha digawe wingi. Nalika iku Darko wis ati-ati tansah nyawang sepatune supaya ora ilang maneh. Jebulane nalika disawang sepatune dijupuk kancane dhewe.

Jaman saiki maling mono pancen akeh jinise lan moduse. Tumindak maling uga kadadeyan sajrone cerkak “Maling”. Ing cerkak iki tumindak maling katindakake dening Sari marang paraga aku. Nalika iku paraga aku ketemu Sari ana bis jurusan Ponorogo- Trenggalek. Amarga omahe Sari Tulungagung lan wedi yen ora ana bis jurusan bis Trenggalek-Tulungagung, mula Sari dikongkon paraga aku nginep ana omahe ing tlatah Jetis Ponorogo. Sawise tekan omahe paraga aku lan ditampa apik dening kulawargane, Sari dikongkon mangan lan uga adus supaya katon seger ora kemringet. Amarga rasane awake kesel, banjur Sari turu bareng ana kamare paraga aku. Nalika wektu udakara jam lima esuk, paraga aku arep nggugah Sari mau. Jebul Sari wis ora ana ing panggonane turu. Barang-barang pengajine paraga aku wis ora ana, digondhol ngalih dening Sari. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Jam lima esuk aku wis tangi, Sari arep dak gugah, karepku arep dak ajak mlaku-mlaku. Jebul kamarku kosong. Sari ora ana. Kamera, tape rekam, Hp, dhuwit, cincin limang gram, lan barang pengaji liyane sing ana kamarku uga ora ana. Aku lagi sadar yen cewek sing dak tulung mau bengi jebul maling”(Maling 2013:64).

Kritik Tumrap Panguwasa kang Nabok Nyilih Tangan

Panguwasa ndadekake manungsa ing tataran kakuwasan. Panguwasa nduweni pamawas yen manungsa kang becik yaiku manungsa kang becik iku kudu bisa nguwasani sawetara pawongan. Saengga pawongan sing dikuwasani bakal bisa digunakake kanggo kepentingan

dhewe. Panguwasa samestine menehi tuladha kang becik menyang andhahane. Bisa mimpin kanthi adil, jujur, lan bijaksana.

Saben wong bisa dadi panguwasa yen pawongan kasebut gelem usaha. Nanging yen wis dadi panguwasa aja keminter lan gumedhe. Malah-malah yen panguwasa tumindak nabok nyilih tangan. Kahanan kasebut padha karo cerkak “Nalika Palu Kadhodhog ing Meja”. Sajrone cerkak kasebut nyritakake anane tumindak nabok nyilih tangan sing didhalangi dening panguwasa pengadilan yaiku hakim ketua. Tumindake kanthi cara ngongkon wong kanggo mateni wong liya. Pawongan sing dikongkon malah dipojokake kasuse lan dijeblosake menyang bui. Kahanan kasebut padha karo cuplikan ing ngisor iki:

“Aku kaget krungu keputusan kuwi. Yen ngono ateges cangkeme Parjoko sing dadi hakim ketua saiki wis ora kena digugu.

Aku terus bengok-bengok ngundhamana Parjoko sing babar pisan ora netepi janjine, ngenthengake paukumanku. Arepa kepriye bae wewadi iki bakal dak bungkar. Pancen aku mateni wong. Nanging aku mung sadarma dikongkon. Amarga kepepet ing kahanan, kabeh mau dak lakoni. Ya Parjoko sing saiki dadi hakim ketua iku kang nalika semana kongkonan aku gawe rajapati”(Nalika Palu Kadhodhog ing Meja 2013:79-80).

Pancen wis kebacut tenan yen panguwasa tumindak sakarepe dhewe. Hakim ketua minangka panguwasa sing saben dinane ngadili wong sing tumindak salah kepara malah dadi dhalang ing suwalike rajapati kasebut. Panguwasa sing kaya mangkono iku wis tumindak amoral. Tumindak kasebut bisa ngrugekake awake dhewe lan wong liya. Ora bisa mikir yen konangan dheweke arep nyambut gawe dadi apa. Mesti wae bakal dipecat saka gaweyane iku mau. Yen wis nganggur keluarga anak lan bojone arep diwenahi nafkah saka ngendi yen wis ora nampa gaji maneh.

Kritik Tumrap Tumindak Culika

Dalan ngubengake dhuwit palsu iku carane uga akeh. Ana sing langsung ditukokake menyang toko, ana sing ditukokake ana pom bensin, ana sing disangokake menyang sanak dulure. Beda maneh carane ngubengake dhuwit palsu sajrone cerkak “Calon”. Sajrone cerkak iki carane ngedum dhuwit palsu kasebut kanthi cara di dum marang wong sadesa minangka dhuwit sogokan arep pilihan lurah.

“.....Sing gagal malah anggone bakal nganakake pilihan kepala desa. Awit sumbering dhuwit palsu iku saka Taji, sing nyalonake minangka kepala desa ing Andong Waringin, kang saiki genti ditahan polisi”(Calon 2013:14).

Cuplikan ing ndhuwur mawas yen carane ngedum dhuwit palsu kanthi cara migunakake anane pilihan kepala desa. Lantaran anane pilihan kepala desa kasebut, sawijining pawongan migunakake kalodhangan kanggo ngubengake dhuwit palsu sing minangka dhuwit sogokane saka calon kepala desa.

Kritik Tumrap Ngiwakake Budaya Jawa

Sindhen enom sing gelem nguri-nguri lan ngrembakake kabudayan Jawa mligine sindhen. Masiya isih enom yen pawongan kasebut duweni niat kang becik kanggo nglestarekake kabudayan Jawa, tetep ana wae pawongan sing nyengkuyung.

“Nanging Wiranti kuwi seniwati. Aku percaya yen jiwane ora kena tinuku ngganggo bandha donya. Dheweke mesti nyindhen maneh” (Sindhen Wiranti 2013:123).

Cuplikan ing dhuwur mawas yen pawongan sing wis urip ing jagading senimam lan wis ngrasakake asile saka penggaweyan kasebut bakale angel arep ninggalake penggaweyan kasebut. Kayadene sing wis dialami dening Wiranti. Sakawit dheweke iku nyindhen, nanging sawise rabi dheweke dipenging nyindhen karo sisihane. Ati manungsa yen tresnane menyang kabudayan wis kadhung jero, masiya dipenging kaya apa tetep ora bisa ninggalake.

“.....Nanging emane Wiranti ora bisa suwe anggone ngrasakake urip mulya. Wira Kenci, bojone nglarang dheweke dadi sindhen”(Surup 2013:146).

Kahanan sing padha yaiku kabudayan sing saperangan wong sing gelem ngopeni kaandharake sajrone cerkak “Kendhange Sarman”. Ing cerkak iki kabudayan sing ora kopen yaiku ludrug. Kahanan kasebut kaya ing cuplikan ing ngisor iki:

“Cak Sarman banjur ngeling-eling lelakon sepuluh taun kepungkur. Wektu iku dheweke isih dadi pimpinan Ludrug Duta Budaya. Senajan panguripane Ludrug wis nrenyuhake nanging wektu iku isih nyoba dikukuh aja nganti bubar kaya group liyane. Ngepasi sasi Agustus ana tanggapan rong enggon, sijine ana Mojokerto, sijine ana Nganjuk. Ya kuwi tanggapan ludrug Duta Budaya sing pungkasan, awit sarampunge pentas ana Nganjuk iku ludruge bubar” (Kendhange Sarman 2013:27).

Cak Sarman minangka pimpinan group ludrug Duta Budaya. Groupe kasebut pungkasan tanggapan nalika sepuluh taun kapungkur ing Mojokerto lan Nganjuk. Bubar iku groupe ludrug bubar, amarga saka maraga ludrug kasebut asile ora bisa dijagakake. Para paragane padha bubar lan golek penggaweyan ing sajabane kabudayan asli Jawi Wetan kasebut.

“Manut Cak Sarman satemene uga eman. Nanging kepriye maneh,

pawetune wis ora kena dijagakake kanggo cagaking urip ing saben dinane. Ora ana wong sing gelem aweh kawigaten marang seni tradhisi asli Jawa Wetan kuwi” (Kendhange Sarman 2013:27).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen asil saka lodrug ora bisa dipesthekake. Kahanan sing kaya mangkono iku ndadekake para paragane bubar. Kanthi iku para paragane wis ngiwakake budaya asli Jawi Wetan kasebut, amarga faktor ekonomi yen mergawe ana lodrug asile ora bisa digakake. Ora ana sing gelem aweh kawigaten ateges ora ana sing gelem nguri-nguri kabudayan kasebut.

Para paragane ora apa-apa golek pakaryan ing sajabane lodrug, nanging Cak Sarman sing minangka pimpinan ludrug eman yen kesenian kasebut ora ana sing nerusake lan nguri-nguri. Kanthi krenteg kasebut Cak Sarman ngamen ana bis-bis. Kanthi ngamen dheweke duweni tujuwan tumrap kesenian ludrug .

“Kula mboten metang perkawis asil. Sakniki anak kula sampun nyambut damel sedaya mboten ketang wonten pabrik. Sampun saget mbantu simbokipun tumbas bumbu pawon. Kula rewangi ngamen ngaten menika tujuwan kula naming setunggal. Supados kidungan-kidungan ludrug saget dipun kenal dening para generasi mudha. Sinten ngretos menawi para mudha remen dhateng kidungan, dangu-dangu purun nyinau ludrug” (Kendhange Sarman 2013:29).

Saka cuplikan ing dhuwur yen Cak Sarman anggone ngamen beda karo pengamen liya-liyane. Yen pengamen liyane nggawa gitar, harmonica, kecrek, utawa tutup botol sing direntengi lan nembangake lagu-lagu, nanging yen Cak Sarman ngucapake maneka warna parikan kayadene jroning kidungan ludrug. Cak Sarman ngamen ana njero bis nduweni tujuwan saliyan kanggo mbantu bojone tuku kabutuhan pawon yaiku kidung-kidungane ludrug bisa dikenal dening para generasi mudha. Kanthi cara mangkono para generasi mudha tuwuh krenteg kanggo nyinaoni lan bisa ngrembakake kesenian ludrug.

Kabudayan Jawa duweni ciri khas dhewe lan akeh cacah. Saben pawongan sing ngaku Jawa kudu gelem nguri-uri lan ngrembakake kabudayan kasebut. minangka kawula mudha diajab bisa ngopeni kahanan kasebut aja nganti cures. Kabudayan sing wis di cipta dening para sesepuh Jawa yen bisa ora ilang kagawa kemajuwane jaman.

Kritik Tumrap Rajapati

Pola pikir sing ora tinemu nalar bakal nuwuhake anane konflik sajrone manungsa. Tuladhane tumindake manungsa yen pola pikire ora tinemu nalar kayadene tumindak asusila, pencabulan, rajapati lan liya-liyane. Tumindak rajapati minangka tumindak sing paling kerep kaleksanan sajrone bebrayan, amarga pola pikire

manungsa kang *frustasi* lan manungsa dhewe ora bisa ngendhalekake.

Kahanan tumindak rajapati ana sajrone cerkak “Rajapati”. Ing cerkak kasebut ngandharake anane tumindak rajapati kang dumadi ana Desa Andong Waringin. Kahanan kasebut padha kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Desa Andong Waringin geger. Udakara jam rolas awan ana wong wadon umur pitungpuluhan kang tinemu tiwas, gumlethak ana pos kampling kidul protelon. Ing dhadhane tinemu tatu tilas cublesan barang landhep. Getih muncrat nelesi tembok sing ana famplet gambar calon bupati” (Rajapati 2013:105).

Saka cuplikan ing dhuwur yen tumindak rajapati dumadi nalika wektu jam rolas awan kang manggon ana pos kampling kidul protelon Desa Andong Waringin. Pancene yen wis kepepet, tumindak rajapati bisa diayahi, ora wigih iku wektune awan apa bengi. Akibatane saka tumindak kasebut, korban ngalami tatu tilas cublesan barang landhep. Getih akeh ana sakiwa tengene kurban tumindak rajapati.

“Sing saya suwe gawe udreg, jebul sing dadi kurban rajapati kuwi ora liya Mbah Kamah, tukang ider jajan sing wis banget ditepungi dening warga desa kono” (Rajapati 2013:105).

Saka cuplikan ing dhuwur bisa dimangerteni yen sing dadi kurban rajapati kasebut jenenge mbah Kamah. Mbah Kamah iku penggaweyane tukang ider jajan ana ing Desa Andong Waringin. Warga ing desa kono wis kabeh nepungi karo Mbah Kamah

Kritik Tumrap Tumindak Asusila

Sajrone cerkak “Koran” temane ngenani tumindak asusila mligine tumindak ngetengake wong liya. Kawitanane paraga kang aran Nabila lunga saka omahe amarga ora seneng yen wong tuwane saben dinane ana omah tukaran. Nabila atine rumangsa ora ayem anane kahanan kang kaya mangkono iku. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Emoh, Nabila ora bakal mulih yen Papa lan mama terus ribut ana omah, mentingake egoise dhewe-dhewe. Aku pilih dodolan Koran ana pinggir dalan. Kuliahku cuti sak semester gak apa-apa, ngenteni swasana ana omah bali tenang” (Koran 2013:117).

Nabila iku sabenere anake wong sugih, krana kahanan kulawargane kaya mangkono iku dheweke lunga saka omah lan dodolan koran ana pinggir dalan kanggo urip. Dheweke iku uga kuliyah, nanging kuliyah dicutekake. Bakal bali menyang omah maneh yen kahanane omah wis ayem tentrem, wong tuwane ora ribut.

Nalika lunga saka omah, Nabila nginep ana ing kose kancane yaiku Wilis. Wilis minangka kanca kuliyah Nabila. Dheweke kuliyah disambi karo kerja

ana ing salon, amarga Wilis saka kulawarga pas-pasan ing babagan ekonomi. Beda karo Nabila saka kulawarga sing sakabehane kacukupan. Kahanan iki kaya cuplikan ing ngisor:

“Awakmu kuwi lho Nab, ana omah wis ora kekurangan apa-apa, kok ya isih minggat. Papamu sing pengusaha iku mesthi bisa nyukupi kabeh keperluanmu. Beda karo aku, Bapakku penghasilane mung pas-pasan. Dadi kanggo kuliyah bae aku nyambi nyambut gawe ana salon” (Koran 2013:117).

Sawijining dina nalika Nabila dodolan Koran ana pinggir dalan, bapak lan ibune nemoni Nabila. Kalorone nemoni Nabila, ndudohake menyang Nabila yen bapak lan ibune wis ora tukaran maneh. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Nab, iki Mamamu dak ajak mapag awakmu. Ayo saiki mulih. Ora perlu kok terusake anggonmu main sandhiwara dodolan Koran,” Pak Dirjo, Papane Nabila mbukani rembug” (Koran 2013:117).

Sawise bapak lan ibune nyethuki, Nabila banjur gelem diajak mulih lan rumangsa marem yen wong tuwane sakloron wis rukun, ora mung tansah tukaran kaya biasane. Ana dalan ora lali sms Wilis nelakake panuwun dene sasuwene iki oleh melu manggon ana omah kontrakane. Barang-barange sing isih ana omahe Wilis liya dina bakal dijupuk.

Sawetara dina, Nabila kepengin njupuk barang-barange sing isih ditinggal ana omahe Wilis. Dheweke nyetir mobil dhewe supaya cepet teka ing kontrakane Nabila. Tekan papan sing dituju, Nabila kaget weruh Wilis katon suntrut, ora bungah kaya biyasane. Bareng ditakoni, Wilis ana prekara yaiku pedhot katresnan. Pedhot katresnane sing dilakoni Wilis ora wajar. Dheweke pedhot katresnan sinambi ngandhut asil *hubungan* karo pancangane. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Kanthi swara pedhot-pedhot Wilis kandha yen saiki dheweke ngandheg ya saka tumindake wong kuwi. Yen saiki dheweke diputus banjur kepriye kandhutane kuwi? Krungu critane Wilis sing kaya ngono kuwi Nabila dadi trenyuh. Dheweke kepengin melu ngudhari reruwet kuwi. Dening Wilis banjur dituduhi potone wong sing sasuwene iki sambung karo dheweke. Sawise nampa poto saka Wilis, saiba kagete Nabila jebul kuwi potone Papane” (Koran 2013:119).

Cuplikan ing nduwur nuduhake yen sing ngetengake Wilis yaiku bapake Nabila. Nabila sajak kaget weruh poto sing dituduhake Wilis marang dheweke. Poto iku ora liya potone bapake. Bapake sing

sasuwene iki ditresnani jebul dhemenan karo kancane dhewe nganti ngandhut.

“Lis, bajingan awakmu. Dadi sasuwene iki awakmu ta sing dadi simpenane Papaku, nganti saben dinane tukaran karo Mamaku, Bangsat, ndadak tumbuh. Adol ayu ya kowe”(Koran 2013:119).

Cuplikan ing nduwur nuduhake yen Nabila sanalika ngamuk nganti saka lambene metu tembung kang saru yaiku tembung “bajingan” lan tembung “bangsat”. Kaweton tembung loro iku nuduhake yen Nabila anggone nesu wis kebak kliwat. Wilis sing nyoba njelasake dhodhok selehing prekara wis ora digubris. Dheweke njupuk lading kang ana dhapur kanggo ngonyak Wilis. Panemune Nabila, yen bayi sing ana wetenge kancane kuwi isih urip, bapake lan ibune mesthi ora bakal tentrem uripe. Mula niyate Wilis sabayine arep dipateni.

“Mas, korane genten, maca wiwit mau kok durung rampung,” swarane tukang becak sing lagi andhok kopi kuwi nggatekake bocah lanang sing wiwit mau ngematake anggone maca Koran kuwi.

“Sekedhap malih, Pak, niki kula maos cerpen sae sanget,” sambunge nom-noman kuwi kanthi entheng”(Koran 2013:120).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen crita sajrone cerkak “Koran” minangka *cerita berbingkai*. *Cerita berbingkai* yaiku crita ing crita kasebut ana crita maneh (www.wikipedia.org). Crita ngenani bapake Nabila ngetengake Wilis iku ana sajrone cerkak sing diwaca bocah lanang lan bocah lanang kasebut kacritakake maneh.

Kritik Tumrap Tumindak Apus-Apus

Pawongan sing tumindak apus-apus uga digambarake sajrone cerkak “Sura Kluweng”. Sajrone cerkak iki nyritakake yen pawongan kang aran Sura Kluweng kasebut edan. Sejatine Sura Kluweng ora edan tenanan, nanging edane iku krana ethok-ethok. Sabenere Sura Kluweng kasebut pensiunan tentara. Dadi ora pas yen dheweke nandang lara pikir, amarga ing jagading TNI pawongan sing arep mlebu di tes psikologine kanthi temenan. Sadurunge ethok-ethok edan iku Sura Kluweng uga tau magang caleg, nanging ora dadi. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Dina kuwi uga Suro Kluweng digawa menyang rumah sakit jiwa. Sawise dipriksa, jebul Suro Kluweng waras-wiris ora keganggu jiwane. Nanging sasuwene iki dheweke ethok-ethok lara owah pikire. Kabeh mau mengku karep supaya ora dauber-uber dening wong-wong sing nate duwe petung karo dheweke”(Sura Kluweng 2013:138).

Ngretine yen Sura Kluweng kasebut mung ethok-ethok edan sawise dheweke digawa menyang rumah sakit jiwa. Pihak rumah sakit nyatake yen Sura Kluweng

kasebut waras, ora keganggu jiwane. Dheweke ethok-ethok edan iku krana dheweke nduweni tujuwan, yaiku supaya dheweke iku ora diuber-uber karo wong-wong sing duweni petung karo dheweke. Sura Kluweng duwe utang akeh amarga gagal dadi caleg kasebut.

Gegayutane Kritik Sosial Sajrone ACLA Tumrap Kanyatan ing Panguripan Masyarakat

Sastra diwawas minangka sawijining gejala sosial, sastra sing ditulis ing wektu tartamtu tansah ana gegayutane marang ukum-ukum, lan adat ing jaman iku. Mulane akeh karya sastra sing ditemokake ora uwal saka panguripane masyarakat.

SSA minangka pengarang sing karya sastrane ngandhut ngenani kritik sosial. Kritik sosial sing diandharake sajrone karya sastrane ana gayutane karo panguripan masyarakat. Kritik sosial kasebut kayadene korupsi, maling, panguwasa kang tumindak nabok nyilih tangan, tumindak culika, ngiwakake budaya Jawa, rajapati, tumindak asusila, lan tumindak apus-apus.

Korupsi

Saben negara kudune nduweni lembaga kang mrantas anane korupsi iki. Kaya ing Indonesia, lembaga kasebut yaiku KPK utawa Komisi Pemberantasan Korupsi. Anane KPK iki ndadekake para pegawe tansah ngati-ati anggone kerja, ora wani njupuk dhuwit sing dudu hak-e. KPK tansah ngawasi sapa wae sing dinuga wis nindakake korupsi. Yen wis kabukti pancen nindakake korupsi mesthi bakal langsung dicidhuk.

Tumindak korupsi uga ana sajrone cerkak “Tikuse Darpo”. Ing cerkak iku nyritakake kahanan omahe darpo kang kebak dening tikus. Tikus-tikus kasebut wis gawe ora jenjeme Darpo sakulawarga, awit sakehing panganan ing meja mangan ora luput saka pangincime tikus-tikus.

Tumindak korupsi uga dumadi ing kanyatan. Ora sithik cacah pejabat kang kejiret perkara korupsi uatwa suap, kepara malah kena dietung cacah pejabat kang pancen resik. Salah sijine kasus saka ewon cacah dumadi ing Bogor. Bupati Bogor, Rachmat kadakwa nampa beselan saka pengembang PT Bukit Jonggol Asri (BJA). Salah siji bukti bab kasebut bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

Wakil ketua KPK, Bambang widjojanto ngutarakake ana perkara korupsi korporasi kang bakal ditandhang dening lembagane. Nanging, dheweke ora njlentrehake perusahaan ngendi kang bakal dijiret minangka dakwaan (Jawa Pos, 10 Agustus 2014).

Pethikan ing ndhuwur nuduhake salah sijine tumindak korupsi kang nyrempet bupati Bogor, Rachmat Yasin. Rachmat Yasin dinauga nampa dhuwit beselan saka salah sijine tersangka, Yohan Yap. Manut pretelane wakil ketua KPK, perkara kasebut klebu tumindak korupsi korporasi. Dhuwit kang ditampa dening Rachmat asale saka Kwee Cahyadi Kumala alias Swie Teng, komisaris utama BJA kang ngrangkep presiden direktur Sentul City. Saka

kanyatan kasebut, KPK bakal njiret BJA jroning pidana korporasi.

Maling

Sajrone cerkak “Culika” lan cerkak “Maling” ngandharake anane tumindak maling. Carane maling siji lan sijine beda. Ing cerkak “Culika” tumindak maling dilakoni golek lenane wong ing masjid kanthi cara nggondhol sandal, yen ing cerkak “Maling” tumindak maling kasebut dilakoni kathi cara nunut panggonan gawe turu. Salah siji bukti kang nuduhake anane tumindak nyolong ing cerkak Culika.

Perkara nyolong luwih akeh kang dumadi ing kanyatan tinimbang ing karya sastra. Sawenehe medhia pers mesthi tau macak warta kang gegayutan karo tumindak njejupuk. Salah siji warta kang ngabarake anane tumindak nyolong ana ing pethikan ngisor iki.

Sawise limang perampok kang ngrampok ing Mantup kasil ditangkep, loro ing antarane ditembak mati. Saiki siji maneh komplotane *residivis* kang wengis gabungan saka Malang, Pasuruan, lan Surabaya ditangkep lan dilumpuhake (Surya, 11 Juni 2013).

Saka pethikan ing ndhuwur bisa diwawas yen tumindak nyolong pancen dumadi ing kanyatan. Saka perkara ing ndhuwur nuduhake tumindak nyolong isih ndrawasi lan asring kadaden ing ngendi papane., kayadene ing tlatah Mantup Lamongan. Para pelaku kasil ditembak dening aparat. Klompok maling liyane isih ana, anggotane gabungan saka Malang, Pasuruan, lan Surabaya. Anane klompok kasebut kasil diweruhi dening aparat lan bisa dilumpuhake.

Panguwasa kang Nabok Nyilih Tangan

Sajrone cerkak “Nalika Palu Kadhodhog ing Meja” uga ngandharake pawongan sing tumindak nabok nyilih tangan. Sajrone cerkak kasebut nyritakake anane tumindak nabok nyilih tangan sing didhalangi dening panguwasa pengadilan yaiku hakim ketua. Tumindake kanthi cara ngongkon wong kanggo mateni wong liya. Pawongan sing dikongkon malah dipojokake kasuse lan dijeblosake menyang bui.

Tumindak nabok nyilih tangan kang didhalangi dening panguwasa sajrone cerkak kasebut bisa ditemokake ana ing panguripane masyarakat. Tuladhane Antasari Azhar sing nalika iku dadi pangarsa KPK tumindak nabok nyilih tangan kanthi kongkonan wong liya kanggo mateni lawan bisnise. Bareng kasuse dibongkar kanthi njlimet, jebul rayahan wong wedok sing mergawe dadi “caddy”, kaya kang ana in pethikan ngisor iki.

Antasari Azhar kanthi resmi dadi terdakwa kasus rajapati direktur PT Putra Rajawali Banjarn, Nazzarudin Zulkarnain, Kamis (8/10). Antasari didakwa melu ngrancang rajapati

kanthi bayaran marang Nazzarudin (republika.co.id:2009)

Pethikan in ndhuwur minangka salah sijine conto anane pembunuhan bayaran kang ana ing kanyatan. Tumindak-tumindak kasebut ancasa merga ana kepentingan pribadhi utawa nduweni *dendam* marang wong liya. Perkarane Antasari Azhar klebu perkara kang gedhe lan cukup rame dumadi ing kanyatan, apa maneh kang nindakake kasebut salah sawijine pimpinan lembaga negara.

Tumindak Culika

Pakaryan sing ala kayadene ngubengake dhuwit palsu ana sajrone cerkak “Calon”. Ing cerkak “Calon” ngandharake yen pawongan sing ngubengake dhuwit palsu mono calon kepala desa. Dhuwit palsu kasebut didadekake minangka dhuwit sogokan. Kahanan pawongan sing ngubengake dhuwit palsu bisa ditemoni ing panguripane masyarakat. Pawongan sing kaya mangkono iku wis nyengsarake liyan lan ngrugekake negara, amarga wis nekek wong cilik sing lagi mbutuhake dhuwit. Wong kang ngubengake dhuwit palsu ora mikir yen ing tembe mburi dheweke bakal antuk piwalesan saka Gusti kang Akarya Jagad.

Tumindak culika yaiku ngubengake dhuwit sajrone cerkak “Calon” uga bisa ditemoni ing kanyatan. Tumindak ngubengake dhuwit palsu ana ing Bengkulu. Kahanan kasebut kaya ing ngisor iki:

Anwarsyah, tukang pijet keliling sing nekat ngubengake dhuwit palsu dicekel tim Kepolisian Resor Bengkulu ing Perumahan Raflesia Indah, Padang Kemiling, akhir-akhir iki. Polisi nyita dhuwit palsu pecahan Rp 50 ewu kang cacahé Rp 33 yuta minangka barang bukti. Dhuwit iku disimpen sajrone pot kembang” (www.liputan6.com).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake anane tumindak ngubengake dhuwit palsu sing ditindakake dening Anwarsyah. Anwarsyah saben dinane nyambut gawe dadi tukang pijet. Aparat Kepolisian Resort Bengkulu kasil nyekel pelaku ing Perumahan Raflesia Indah, Padang Kemilir. Polisi kasil nyita dhuwit pecahan Rp 50 ewu sing cacahé Rp 33 yuta. Anwarsyah nyimpen dhuwit palsu kasebut sajrone pot kembang.

Ngiwakake Budaya Jawa

Budaya Jawa sing diwakake sajrone cerkak-cerkak bisa ditemoni ing panguripane masyarakat Jawa. Budaya Jawa sejatine akeh cacahé. Nanging saya suwe cures amarga ora ana para sinoman sing gelem ngopeni lan ngrembakake budaya kasebut. Kahanan budaya Jawa sing tansah diwakake kaya ing ngisor iki:

“Ing Jepara biyen desa Ngasem kecamatan Batealit kondang minangka punjere dhalang lan kentrung, nanging anane kesenian modern seni kentrung suwe-suwe ilang saka jagade kesenian. Kanthi mangkene isih bisa ditemoni dhalang kentrung senadyan cacahé bisa

diitung nganggo driji, kahanan iki disebabake ora anane *regenerasi*. Peneruse saka dhalang kentrung iki ora bisa marisi kaprigelane menyang bocah-bocane sing ora gelem nyinaoni seni iki, malah milih penggaweyan liyane”(<http://for-mass.blogspot.com/2011/04/seni-kentrung-jepara-di-ambang-kepunah.html>).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen kabudayan Jawa mligine dhalang lan kentrung ing Jepara kahanane nrenyuhake, kalah saingan karo kesenian modern. Para generasi penerus ora ana sing gelem nyinaoni. Pawongan sing rumangsa pana ing babagan kesenian kentrung uga ora gelem marahake menyang para sinoman.

Rajapati

Ketemun manungsa siji lan sijine ora jarang bisa ndadekake konflik, konflik saben individu, klompok uga anggota klompok sarta antarane anggota klompok siji lan anggota klompok liyane. Amarga manungsa iku makhluk kang kompleks, manungsa uga kerep ngalami konflik ing awake dhewe utawa konflik batin minangka situasi sosial ing lingkungane. Manungsa iku mesthi diadhepake perkara-perkara kauripan. Manungsa sajroning ngadhepi perkara-perkara kauripane ora uwal saka jiwa manungsa iku dhewe. Jiwa ing kene ngenani pamikiran, tanggapan, pengetahuan, khalayak lan jiwa iku dhewe.

Tumindak Rajapati minangka tumindak kang ala sing dilakoni kanthi cara merjaya liyan. Manungsa yen tumindak rajapati lumantar anane rasa iri, pegel, ora seneng marang liyan, cemburu lan liya-liyane. Tumindak kasebut bisa tumrap pawongan sapa bae.

Pawongan sing tumindak rajapati bakal ngrugekake awake dhewe lan liyan. Dheweke yen ngantu konangan bisa diukum kanthi ukuman taunan. Kanggo kurban rajapati, kluwargane bakal ngalami rugi amarga wong sing ditresnani ninggal kanthi cara sing ora lumrah.

Tumindak rajapati ana sajrone cerkak “Rajapati”. Ing cerkak kasebut ngandharake yen tumindak rajapati kang dumadi ana Desa Andong Waringin. Tumindak rajapati dumadi nalika wektu jam rolas awan kang manggon ana pos kampling kidul protelon Desa Andong Waringin. Pancene yen wis kepepet, tumindak rajapati bisa diayahi, ora wigih iku wektune awan apa bengi. Akibat saka tumindak kasebut, kurban ngalami tatu tilas cublesan barang landhep. Getih akeh ana sakiwa tengene kurban tumindak rajapati. Kurban rajapati kasebut jenenge mbah Kamah. Mbah Kamah iku penggaweyane tukang ider jajanan ana ing Desa Andong Waringin. Warga ing desa kono wis kabeh nepungi karo Mbah Kamah. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor iki:

“Desa Andong Waringin geger. Udakara jam rolas awan ana wong wadon umur pitungpuluhan kang tinemu tiwas, gumlethak ana pos kampling kidul protelon. Ing dhadhane tinemu tatu tilas cublesan barang landhep. Getih muncrat nelesi tembok

sing ana famplet gambar calon bupati” (Rajapati 2013:105).

Tumindak rajapati kang ana ing cerkak “Rajapati” uga ana ing kanyatan panguripane masyarakat. Cara lan *modus* kepara malah akeh cacahé. Ana sing dipateni lan jasade diguwang ana kali, tegalan. Ana tumindak rajapati kurbané dikubur ing pekarangan omahe *pelaku* lan ana tumindak rajapati kasebut kurbané *dimutilasi*, tujuwane kanggo ngilangake *jejak* kurbané. Tuladhane tumindak rajapati kanthi *modus mutilasi* sing ditindakake dening Ryan warga Jombang. Kahanan kasebut kaya cuplikan iki:

“Very Idham Henyansyah, utawa sing dikenal kanthi julukan Ryan (lair ing Jombang, 1 Februari 1978; umur 36 taun) minangka sawijining tersangka rajapati ing Jakarta lan Jombang. Prekarane wiwit bisa diudhara sawise anane mayit asile mutilasi ing Jakarta. Sawise dipriksa kang njlimet, Ryan uga nglakoni rajapati liya lan dheweke ngubur para kurbané ing lemah mburi omahe ing Jombang” (http://id.wikipedia.org/wiki/Very_Idham_Henyansyah).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen anane rajapati kang dilakoni dening Ryan. Dheweke numindakake ing Jombang lan Jakarta. Kurbané tumindaké Ryan kasebut akeh, ana ing Jombang lan Jakarta. Prekarane wiwit bisa diudhara sawise ditemokake kurban saka tumindaké Ryan. Dheweke ngubur para kurban ing mburi omahe.

Tumindak Asusila

Tumindak asusila minangka tumindak kang nyimpang saka norma-norma lan nerak ukum kang magepokan karo prinsip kesopanan. Tumindak asusila kang ana cerkak “Koran” yaiku tumindak kang dilakoni dening bapake Nabila sing ngetengake kancane Nabila dhewe yaiku Wilis.

“Kanthi swara pedhot-pedhot Wilis kandha yen saiki dheweke ngandheg ya saka tumindaké wong kuwi. Yen saiki dheweke diputus banjur kepriye kandhutane kuwi? Krungu critane Wilis sing kaya ngono kuwi Nabila dadi trenyuh. Dheweke kepengin melu ngudhara reruwet kuwi. Dening Wilis banjur dituduhi potone wong sing sasuwene iki sambung karo dheweke. Sawise nampa poto saka Wilis, saiba kagete Nabila jebul kuwi potone Papané” (Koran 2013:119).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen kancane Nabila sing jenenge Wilis mari pedhot katresnane. Wilis ngandhut saka asil hubungane karo pancangane. Nabila nyoba arep nulungi kancane sing nandhang prekara kang kaya mangkono iku. Banjur Wilis nuduhake poto pancangane sing wis ngetengi dheweke. Sawise Nabila weruh potone kasebut jebul iku potone bapake dhewe sing wis nglakoni tumindak asusila..

Kahanan kang ana ing cerkak “Koran” uga bisa ditemoni ing kanyatan panguripan masyarakat. Tumindak asusila ing kanyatan kaya cuplikan ing ngisor:

“Ayah ngetengake anake dhewe ing Bogor Jawa Barat. Penggaweyane *pelaku* minangka buruh bangunan. *Pelaku* nglakoni aksi bejate nalika anake isih sekolah SD lan dilakoni nganti saiki ”(www.kompas.com, 13 Agustus 2014).

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake anane tumindak asusila. Tumindak asusila kasebut dilakoni dening bapak ing Bogor Jawa Barat marang anake dhewe. Tumindak kasebut dilakoni nalika anake isih SD nganti anake kasebut ngandhut saka tumindak bejate bapake. Bapake saben dinane nyambut gawe dadi buruh bangunan.

Tumindak Apus-Apus

Apus-apus yaiku samubarang sing ora padha karo kanyatan. Tumindak apus-apus kang ana sajrone cerkak “Sura Kluweng” yaiku tumindake Sura Kluweng sing ethok-ethok edan sawise dheweke digawa menyang rumah sakit jiwa. Pihak rumah sakit nyatake yen Sura Kluweng kasebut waras, ora keganggu jiwane. Dheweke ethok-ethok edan iku krana dheweke nduweni tujuwan, yaiku supaya dheweke iku ora diuber-uber karo wong-wong sing duweni petung karo dheweke. Sura Kluweng duwe utang akeh amarga gagal dadi caleg kasebut.

Kahanan tumindak apus-apus kang ana ing cerkak “Sura Kluweng” uga bisa ditemoni ing kanyatan. Tumindak kasebut dilakoni dening guru SMK. Kahanan kasebut kaya cuplikan ing ngisor:

“Nanging *investasi* iki digunakake Choirida, sawijining guru SMK Banyumanik Semarang, kanggo ngapusi wong-wong. Choirida dicekel aparat Satreskrim Polrestabes Semarang amarga ngapusi Kris Dian (32) *senilai* Rp 45 jt lan Ramlah (38) *senilai* 1,7 milyar ing dina Rebo (23/7) wingi”(<http://www.merdeka.com/peristiwa/guru-smk-bisnis-investasi-parsel-bodong-tipu-korban-rp-17-m.html>)

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake anane tumindak apus-apus kathi cara investasi sing ditindakake dening Choirida sawijining guru SMK Banyumanik Semarang. Dheweke wis kasil nipu Kris Dian lan Ramlah. Kalorone wis dirugekake milyatan. Nanging Choirida wis dicekel dening Satreskrim Polrestabes Semarang.

PANUTUP

Panliten iki nliti sewelas cerkak kanthi tema kritik sosial sajrone antologi cerkak Lintang Alit anggitané Sumono Sandy Asmoro. Ing sewelas cerkak kasebut ngandharake kritik sosial kang tumuju marang pawongan, panguwasa lan masyarakat. Kritik sosial marang pawongan kang diandharake yaiku, pawongan sing

tumindak maling, tumindak culika, tumindak apu-apus. Kritik sosial marang panguwasa kang diandharake yaiku panguwasa kang tumindak korupsi lan panguwasa kang nabok nyilih tangan. Dene kritik sosial marang masyarakat yaiku anane tumindake masyarakat kang wiwit ninggalake kabudayané jalaran pengin ngetutake iline globalisasi kanthi nindakake budaya manca kang ora trep klawan budayané dhewe.

Isining cerkak mujudake kasunyatan sosial lan kaanane alam kang asring kasrambah dening panggurit. Wujud lan kasunyatan sosial kang dumunung ing cerkak iku ginambarake kanthi cara kang romantis, saengga cerkak-cerkak kang nggambarake kritikan Sumono tumrap kahanane masyarakat lan negara dina iki bisa kawawas kanthi cetha dening para maos. Basa kang digunakake dening panganggit sajroning cerkak-cerkake mau katon prasaja, mentes, lan cetha, saengga gampang dimangerteni.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 1986. *Stilistika: Pengantar Memahami Sastra dalam Karya Sastra*. Semarang: IKIP Semarang Press.
- Atmazaki. 1990. *Ilmu Sastra Teori dan Terapan*. Padang: Angkasa.
- Arikunta, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Asmoro, Sumono Sandy. 2013. *Lintang Alit*. Surabaya: Sahabat Mandiri Surabaya.
- Damono, Supardi Djoko. 1978. *Sosiologi sastra; Sebuah Pengantar*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Depdikbud.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi. Edisi Revisi*. Yogyakarta: CAPS.
- Escarpit, Robert. 2008. *Sosiologi Sastra*. Jakarta. Yayasan Obor Indonesia.
- Faruk. 2010. *Pengantar Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Hardjana, Andre. 1994. *Kritik Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta : PT. Gramedia
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastran Jawa Modern*. Surabaya: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Junus, Umar. 1986. *Sosiologi Sastra Persoalan Teori dan Metode*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kurniawan, Heru. 2012. *Teori, Metode, dan Aplikasi Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Graha Ilmu.

- Luxemburg, Jan Van. Dkk. 1992. *Pengantar Ilmu Sastra*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Moleong, Lexy J. 2002. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Narwoko, Dwi. Bagong Suyanto. 2006. *Sosiologi Teks Pengantar dan Penerapannya*. Jakarta: Kencana..
- Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Padmasoekotjo, S. 1953. *Paramasastra Jawa*. Surabaya: Citra Jaya Murti.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters Groningen.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2003. *Prinsip Kritik Sastra*. Yogyakarta: Gajahmada University Press.
- Purnomo, Bambang, dkk. 1999. *Idealisme dan Ideologi Wanita dalam Puisi: Telaah Tentang Cipta, Rasa, dan Karsa Penyair Wanita Jawa*. Sajroning Laporan Penelitian. Surabaya: UNESA.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2010. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Sastrasoeapadma, S. 1958. *Paramasastra Djawa*. Jogjakarta: Soejadi
- Sunarto. 2001. *Metode Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial dan Pendidikan*. Surabaya: UNESA Press
- Sztompa, Piotr. 2007. *Sosiologi Perubahan Sosial*. Jakarta:Perdana.
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1995. *Teori Kesusastaan*. Jakarta: Gramedia. (Kajarwan dening Melani Budianta).
- Wirjosoedarmo, Soekono. 1984. *Pengantar Arah Studi Teori Sastra Indonesia*. Jember: PT Intan.
- Zuraida, Desiree dan Zufrina Rizal. 1993. *Masyarakat dan Manusia Pembangunan Pokok-Pokok Pikiran Selo Soemardana*. Jakarta: Sinar Harapan.
- Internet:
<http://www.republika.co.id/berita/shortlink/80995>
<http://www.merdeka.com/peristiwa/guru-smk-bisnis-investasi-parsel-bodong-tipu-korban-rp-17-m.html>
http://id.wikipedia.org/wiki/Very_Idham_Henyansyah
<http://buser.liputan6.com/read/111702/tukang-pijat-mengedarkan-uang-palsu>